

*Федчишина В. В.,
кандидат економічних наук,
професор кафедри оперативної-розшукової діяльності
Національного університету державної фіскальної служби України*

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ І СУДОВОМУ РОЗГЛЯДІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У 20–40-І РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Розкрито особливості теоретико-практичних засад зародження української науково-методичної думки щодо спеціальних економічних знань на початку ХХ століття.

Вивчення та популяризація української теоретичної спадщини про судово-економічну експертизу 20–30-х років є важливим чинником для ефективного розвитку галузевої науки та експертної економічної практики. Зібрано матеріал про перші друковані видання, наукові праці та науково-методичне забезпечення судово-економічної експертизи у 20–40-і роки ХХ століття.

Ключові слова: методи і прийоми судової економічної (бухгалтерської) експертизи, наукова, теоретична, методична, науково-методична думка.

Постановка проблеми. Розвиток сучасних науково-теоретичних засад вітчизняної теорії та методики використання спеціальних економічних знань неможливий без ґрунтовного осмислення спадщини науковців і практиків початку ХХ століття.

Наукова і теоретична спадщина про судово-економічну експертизу 20–40-х років є важливим чинником для ефективного розвитку галузевої науки та експертної економічної практики. Зібраний матеріал про перші друковані видання, наукові праці та науково-методичне забезпечення судово-економічної експертизи у 20–40-і роки ХХ століття є вивченням та популяризацією правового забезпечення використання спеціальних знань на всіх етапах розслідування і судового розгляду економічних злочинів.

Окремі аспекти досліджуваної проблематики вже досліджувалися в працях вітчизняних і зарубіжних науковців Г.А. Атанєсяна, С.С. Остроумова, П.З. Пошюнаса, В.Г. Танасевича, С.П. Фортинського та інших.

Проте аналіз монографічної та дисертаційної літератури доводить, що хоча науковці по-різному підходять до вивчення генезису науково-методичного забезпечення спеціальних економічних знань, однак систематизований і єдиний підхід відсутній. Це обумовлює мету даної статті.

Метою статті є аналіз зародження і становлення сучасного науково-методичного забезпечення спеціальних економічних знань у 20-40 роки ХХ століття в криміналістичному забезпеченні розслідування економічних злочинів. Для досягнення поставленої мети в статті ставляться завдання визначити теоретико-методологічні основи становлення спеціальних економічних знань на основі правового забезпечення та наукових поглядів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Літопис науково-методичного забезпечення спеціальних економічних

знань у становленні судово-економічної експертизи в Україні має вагомим теоретичне і практичне значення для вдосконалення її діяльності. Зародження сучасних науково-методичних основ розвитку спеціальних економічних знань в Україні відбувалося на тлі розв'язання цілої низки суспільно-політичних подій. Після завершення Першої світової війни, утворення Радянського Союзу і роз'єднання українських земель процеси економічного становлення в Буковині, Галичині, Закарпатті, Наддніпрянщині та Криму розвивалися в різних умовах.

З метою сприяння правильній постановці рахівництва і звітності в державних, концесійних, змішаних, кооперативних, громадських і приватних підприємствах і в державних установах, зобов'язаних публічною звітністю, для надання висновків з різних питань рахівництва і звітності на вимогу державних органів, установ і приватних підприємств, Постановою Ради Народних Комісарів СРСР від 18 серпня 1925 року було прийнято «Положення про Інститут державних бухгалтерів-експертів».

5 лютого 1926 року Постановою РНК УСРР «Про Українське Бюро державних бухгалтерів-експертів при Народньому Комісаріатові Робітничо-Селянської Інспекції та його місцевих органів» Рада Народних комісарів УСРР постановила: органами Інституту державних бухгалтерів-експертів на Україні є Українське Бюро державних бухгалтерів-експертів при Народньому Комісаріатові Робітничо-Селянської Інспекції, а в округах – округові державні бухгалтері-експерти при округових відділах робітничо-селянської інспекції.

На Українське Бюро державних бухгалтерів-експертів покладено задачі, серед яких такі: «необхідно розв'язувати всілякі справи, передавані від округових державних бухгалтерів-експертів; розв'язувати інші справи, віднесені до Компетенції Бюро постановою РНК СРСР від 18 серпня 1925 року та Інструкцією НКРС Інспекції УСРР, передбаченої артикулом 9 цієї Постанови».

Однак на початку ХХ століття через відсутність наукових робіт загальнотеоретичного і методичного характеру щодо проведення судово-бухгалтерської експертизи та необхідних методик члени Інституту державних бухгалтерів-експертів не могли безперервно виконувати значний обсяг роботи і покладених на них функцій у повній мірі. Це, безумовно, викликало незадоволення судових і слідчих органів. Одночасно це сприяло створенню циркулярів і розпоряджень губернських, обласних і крайових судів, направлених на те, щоб як експерти-бухгалтери викликалися особи, які не є членами Інституту державних бухгалтерів-експертів.

При Інституті державних бухгалтерів-експертів почала працювати спеціальна секція (науково-практична лабораторія) «судових експертиз», основними завданнями якої були: розробка основ методики роботи судових експертів-бухгалтерів, напрацювання і вироблення принципів правового статусу судово-бухгалтерської експертизи, встановлення процесуальної ролі судового експерта-бухгалтера, з'ясування основних положень з питань встановлення порядку дій та поведінки експерта-бухгалтера в судовому процесі, пошук і визначення форм об'єднання інтересів судово-слідчих працівників і судових експертів-бухгалтерів відповідно до загальних завдань слідства та судового процесу.

Заслуговує на увагу, що Інститут державних бухгалтерів-експертів створює власне друковане видання «Вестник И.Г.Б.Е.» під керівництвом головного редактора А.П. Рудановського. В журналі друкуються світила старої і нової школи вітчизняного бухгалтерського обліку: Н.А. Блатов, Н.В. Богородский, Р.Я. і Н.Р. Вейцмані, А.М. Галаган, Н.А. Кипарисов, М.Х. Жебрак, А.І. Лозинський, Н.А. Леонтьєв, А.П. Рудановський, І.С. Лунський, Н.С. Помазков, Л.Я. Розенберг, багато відомих бухгалтерів Європи і США, зокрема Г.Р. Хатфільд (1866–1945), В.А. Патон (1889–1991).

Журнал складається з дев'яти розділів: 1) загальний, де розглядалися питання теорії обліку, балансоведення й аналізу балансів, проблеми Державного балансу, використання обліку з метою управління в різних галузях народного господарства, питання планування і задачі обліку, економічного навчання; 2) практичного обліку: виробничий, торговельний, банківський, кошторисно-бюджетний, кооперативний облік, оцінки різних статей балансу, бюджетного контролю, зв'язку господарської статистики з рахівництвом, покращення і спрощення обліку, звітності та його механізації; 3) розділ фінансових відрахувань; 4) рахункової (облікової) експертизи, ревізії і контролю: роль і значення члена Інституту державних бухгалтерів-експертів у суспільному і державному житті СРСР, питання методології бухгалтерської експертизи, судової і податкової експертизи, казуси бухгалтерської експертизи, ревізії і контролю, практику експертної діяльності; 5) повідомлення з області обліку, ревізії і експертизи в країнах Західної Європи, Америки та ін.; 6) офіційні та інформаційно-довідкові матеріали: декрети, розпорядження уряду, інструкції, директивні вказівки НКРКІ СРСР з питань обліку, звітності, циркулярні розпорядження Центрального Бюро членам та місцевим Бюро Інституту державних бухгалтерів-експертів; 7) хроніка із практичного та наукового життя ІДБЕ: інформація про діяльність Центрального Бюро, Бюро союзних республік та місцевих бюро; 8) критико-бібліографічний відділ: нариси. Огляд літератури з питань експертизи; 9) поштова скринька.

Крім того, в 1926 році на сторінках періодичної літератури, зокрема в журналах «Счетоводство», «Вестник И.Г.Б.Э.», «Еженедельник советской юстиции» та інших, почали висвітлюватися загальні питання методики використання спеціальних знань у процесі проведення судово-бухгалтерської експертизи.

Творення спеціалізованої літератури розпочалося із ґрунтовних численних праць першого радянського теоретика в галузі судово-бухгалтерської експертизи М. Ласкіна.

Саме в цей час з'явилися перші методичні посібники з питань бухгалтерської експертизи. Поява наукової літератури сприяла підвищенню кваліфікації експертів-бухгалтерів і рівню їхніх висновків.

Однак з 1930 року, після ліквідації Інституту державних бухгалтерів-експертів, експертні функції Інституту передані Всесоюзному товариству соціалістичного обліку при ВЦРПС [1, с. 76]. Це товариство складалось із колишніх об'єднань працівників обліку. Проведенням експертиз займалися спеціальні сектори судової бухгалтерської експертизи, які залишилися єдиним органом проведення судово-бухгалтерської експертизи, і це сприяло суттєвому зростанню якості проведення експертиз.

Однак якщо раніше в бухгалтерів, що залучалися судами як експерти, не було навичок роботи в нових умовах, Всесоюзне товариство соціалістичного обліку (ВТСО) як громадська організація до роботи залучала в основному молодь. Структурне зосередження судово-бухгалтерських експертиз в одній організації позитивно вплинуло на якість їх проведення та створило можливість формування постійних, звільнених від іншої роботи, кадрів експертів-бухгалтерів.

Новостворені організації прийняли на себе основне навантаження у сфері проведення судово-бухгалтерських експертиз і на більш високому професійному рівні. Працівники слідства і суду вже не повинні були шукати експертів-бухгалтерів.

Протягом 1931 року уряд видав низку постанов, якими зобов'язав покращувати звітність госпорганів. З метою «вживання встановлених заходів: фінансових і кредитових репресій та притягнення до дисциплінарної чи кримінальної відповідальності – залежно від обставин» п. 2. п.п. б, в Інструкції Наркомюсту «Про своєчасне складання звітів та балансів госпорганам» залучалися експерти-бухгалтери.

У 1935 році Інститутом кримінальної політики при Прокуратурі СРСР опубліковано Методичний лист «Организация и проведение судебно-бухгалтерской экспертизы», затверджений прокурором СРСР А.Я. Вишинським 10 червня 1935 р. У цьому методичному листі передбачалися всі основні питання організації призначення і проведення експертизи на етапі попереднього слідства і порядок оцінки висновку слідчим: «органи прокуратуры и суда повинны встановлювати з органами Всесоюзного товариства соціалістичного обліку постійний зв'язок, знати їх кадри, спільно працювати над підвищенням спеціальної кваліфікації цих кадрів, над покращенням якості судово-бухгалтерської експертизи, над опрацюванням і покращенням матеріалів цих експертиз. З іншої сторони, слід використовувати органи Всесоюзного товариства соціалістичного обліку і для підвищення пізнань самих працівників юстиції в праві їх обліку і контролю».

Наказом «Про судово-слідчі експерименти» Прокуратурою СРСР в жовтні 1936 року на виконання постанови РНК СРСР від 15 квітня 1936 року «Про організацію внутрішньовідомчого фінансового контролю і документальної ревізії» чітко визначалися і розмежовувалися функції ревізора і експерта – бухгалтера, визначався порядок призначення і проведення документальних ревізій і судово-бухгалтерських експертиз. 1936 рік започаткував розмежування ревізії і судово-бухгалтерської експертизи, визначивши основні відмінності в методах їхньої роботи.

У зв'язку з ліквідацією в 1936 році ВТСО, за Наказом прокурора СРСР від 26.05.1936 р. № 290 у системі прокуратури СРСР створено Центральне бюро судово-бухгалтерської експертизи (СБЕ) з філіями в республіках, краях і областях. Кадри експертів-бухгалтерів колишнього ВО СУ перейшли до новоорганізованого Бюро та його філій.

У 1937 р. видано декілька коротких посібників з розгляду справ про розкрадання і розтрати (на промислових підприєм-

ствах, в торгівлі та ін.). Однак, як зазначається в листі Центрального НДІ судових експертиз при Юридичній Комісії при Раді міністрів СРСР «Судово-бухгалтерська експертиза (посібник для експертів)», 1938 р., і вказаний лист, і всі посібники були в основному призначені для слідчих, і мало містили методичних вказівок безпосередньо для роботи експертам-бухгалтерам.

Започатковано роботу в СРСР спеціалізованої організації – Бюро судово-бухгалтерської експертизи, яке займалося виключно проведенням судово-бухгалтерських експертиз, узагальненням досвіду, розробкою методики експертного дослідження та підвищенням кваліфікації експертів-бухгалтерів. Але й ця установа довго не проіснувала і в 1937 р. була передана до Наркомату юстиції СРСР.

Таким чином, з ліквідацією 6 жовтня 1938 р. Бюро судово-бухгалтерської експертизи, слідчим органам і судовим органам, по суті, повернуто право самим знаходити «знаючих осіб» з кола фахівців у галузі бухгалтерського обліку і залучати їх як експертів, тобто залучати фахівців в індивідуальному порядку.

Прокурор А.Я. Вышинський так визначав роль експертів-бухгалтерів: «<...> Роль експертів-бухгалтерів не обмежується повідомленням слідству чи суду своїх спеціальних знань, а полягає в активному застосуванні цих знань для збору, обробки й оцінки доказового матеріалу в справі» [2, с. 210].

Протягом 10 років проведення судово-бухгалтерських експертиз доручалося бухгалтерам організацій і установ в індивідуальному порядку.

Заслугує на увагу також поява в цей період перших методичних посібників з питань бухгалтерської експертизи.

Так, у 1935 році Інститутом кримінальної політики при Прокуратурі СРСР опубліковано Методичний лист «Организация и проведение судебно-бухгалтерской экспертизы», затверджений прокурором СРСР А.Я. Вышинським 10 червня 1935 р. У цьому методичному листі передбачалися всі основні питання організації призначення і проведення експертизи на етапі попереднього слідства і порядок оцінки висновку слідчим: «органи прокуратуры и суда повинны встановлювати з органами Всесоюзного товариства соціалістичного обліку постійний зв'язок, знати їх кадри, спільно працювати над підвищенням спеціальної кваліфікації цих кадрів, над покращенням якості судово-бухгалтерської експертизи, над опрацюванням і покращенням матеріалів цих експертиз. З іншої сторони, слід використовувати органи Всесоюзного товариства соціалістичного обліку і для підвищення пізнань самих працівників юстиції в праві і обліку і контролю».

Створене сумісно з Прокуратурою і Міністерством юстиції СРСР 2 серпня 1948 року Бюро державної бухгалтерської експертизи повинно було розробляти інструктивні матеріали, методичні рекомендації і листи щодо використання спеціальних економічних знань, проводити заходи щодо підвищення кваліфікації експертів-бухгалтерів з метою сприяння розкриттю злочинів економічного характеру.

Методична рада повинна була надавати допомогу в розслідуванні злочинів, передбачених ст. 2 Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного й громадського майна» від 4 червня 1947 р. Важливо зазначити, що в цей період усі бухгалтерські експертизи належало провадити відповідно до норм кримінального, кримінально-процесуального законодавства й існуючих методик.

Крім відомчих методичних матеріалів, питанням організації і проведення судово-бухгалтерських експертиз присвячені роботи

радянських авторів А.Г. Булохова «Пособие по судебно-бухгалтерской экспертизе» (М., Юрнздат, 1941); С.П. Фортинского «Судебно-бухгалтерская экспертиза» (М. Юриздат, 1949) та інших.

Ці наукові праці й методичні листи Бюро державної бухгалтерської експертизи, як пише С.П. Фортинський, «надали значну допомогу експертам-бухгалтерам, а також співробітникам органів розслідування і суду в їх практичній діяльності і започаткували створення єдиної методики проведення судово-бухгалтерської експертизи».

Бюро державної бухгалтерської експертизи при Міністерстві фінансів РСФСР розробляло різні методи та прийоми проведення судово-бухгалтерської експертизи.

Координація наукової дослідницької роботи, вивчення й узагальнення експертної та судово-слідчої практики, науково-методичне забезпечення і видання методичних посібників, збірників по теорії і практики судової експертизи і розробки заходів із попередження правопорушень.

Організація науково-методичної розробки єдиних принципів і наукових методів використання спеціальних економічних знань створювала необхідні умови для систематичної розробки питань теорії і практики судово-бухгалтерської експертизи, підвищення кваліфікації експертів-бухгалтерів, покращення якості та скорочення термінів проведення бухгалтерських експертиз.

Висновки. Зародження та формування науково-методичної думки щодо використання спеціальних економічних знань під час розслідування і судового розгляду економічних злочинів відбулося у 20–40-ті роки ХХ століття.

Вивчення та популяризація наукової, теоретичної, методичної та практичної спадщини, поява перших друкованих видань про порядок використання спеціальних економічних знань у процесі розслідування і розгляду економічних злочинів у 20–40-ті роки ХХ століття є важливим чинником для подальшого ефективного розвитку експертної науки і практики.

Подальші дослідження передбачається провести в напрямку вивчення іншої проблематики особливостей зародження української науково-методичної думки в галузі теорії і методики використання спеціальних економічних знань.

Література:

1. Остроумов С.С., Фортинский С.П. Судебно-бухгалтерская экспертиза в советском уголовном процессе. Москва: Госюриздат, 1956. С. 208.
2. Вышинский А.Я. Криминалистика, под ред. А.Я. Вышинского. М., 1935.

Федчишина В. В. Научно-методическое обеспечение специальных экономических знаний при расследовании и судебном рассмотрении экономических преступлений в 20–40-е годы ХХ века

Аннотация. Раскрыты особенности теоретико-практических основ зарождения украинской научно-методической мысли о специальных экономических знаниях в начале ХХ века. Изучение и популяризация украинского теоретического наследия о судебно-экономической экспертизе 20–30-х годов является важным фактором для эффективного развития отраслевой науки и экспертной экономической практики. Собранный материал о первых печатных изданиях, научных трудах и научно-методическое обеспечение судебно-экономической экспертизы в 20–40-е годы ХХ века.

Ключевые слова: методы и приемы судебной экономической (бухгалтерской) экспертизы, научная, теоретическая, методическая, научно-методическая мысль.

Fedchyshyna V. Scientific and methodological providing special economic knowledge under investigation and judicial consideration of economic crimes in the 20–40th years of the XX century

Summary. The peculiarities of theoretical and practical principles of the origin of the Ukrainian scientific and methodical thought about special economic knowledge at the beginning of the 20th century are revealed. The study and popularization of the Ukrainian theoretical heritage of forensic economic ex-

cellence 20–30th years is an important factor for the effective development of branch science and expert economic practice. The material about the first printed editions, scientific works and scientific - methodological support of forensic economic examination in the 20–40th years of the 20th century was collected.

Key words: methods and techniques of judicial economic (accounting) examination, scientific, theoretical, methodical, scientific and methodical thought.